

П. А. Кліш,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (ВІППО);
А. А. Хом'як,
студентка факультету педагогічної освіти та соціальної роботи
Східноєвропейського національного університету (СНУ) імені Лесі Українки

Комунікативність — професійна здатність педагога

Розкрито суть комунікативності як інтегральної характеристики здатності педагога здійснювати спілкування, обґрунтовано важливість та необхідність її розвиненості для підвищення ефективності професійної діяльності.

Ключові слова: комунікативність, спілкування, мовлення, комунікативна поведінка, комунікативна ситуація, комунікативні вміння.

Klish P. A., Khomiak A. A. Communicativeness as an Educator's Professional Skill.

The essence of the communicativeness being an integral feature of an educator's skill to maintain the process of an intercourse is revealed in the article, the importance as well as the necessity of its development to facilitate the effective professional activity is proved.

Key words: communicativeness, intercourse, speaking, communicative behaviour, communicative situation, communicative skills.

Постановка проблеми. Важко уявити по-справжньому гуманістичне суспільство без учителя, який володіє мистецтвом впливати, будити думку, спонукати, «заражати». Внутрішня мотивація педагога ґрунтується на потребі у спілкуванні з учнем. Учитель і учень постають як суб'єкти спілкування, тому пасивність хоча б одного з них призводить до порушення контакту і врешті до зниження ефективності педагогічної діяльності.

Метою статті є розкрити суть комунікативності та обґрунтувати важливість і необхідність розвиненості у педагогів комунікативних якостей, їх використання у професійній діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій. У наукових працях із педагогіки й психології помітно посилилась увага дослідників до спілкування як важливого компонента загальної культури та однієї з умов самореалізації особи у стосунках з оточуючими людьми (Р. А. Арцишевський, О. С. Березюк, В. М. Бехтерев, А. С. Гелен, О. Я. Гойхман, М. Коул, К. М. Левітан, О. О. Леонтъев, Б. Ф. Ломов, В. С. Мерлін, В. М. Оржеховська, Т. М. Титаренко). Вагомий внесок в обґрунтування проблеми спілкування зробили Б. Г. Анан'єв, О. О. Бодальов, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, Л. О. Гранюк, А. О. Деркач, А. Б. Добрович, Л. В. Кондрашова, А. В. Петровський, В. А. Семиченко, які досліджували культуру міжособистісних взаємин і засоби гуманізації процесу спілкування. Роль спілкування та педагогічної взаємодії вивчали В. А. Кан-Калик, В. М. М'ясищев, Ю. О. Сорокін, Є. Ф. Тарасов, О. М. Шахнарович та ін., лінгвістичні й психолінгвістичні особливості процесу комунікації —

Ф. С. Бачевич, А. А. Брудний, І. О. Зимня, Т. М. Надєїна, Т. В. Рябова та ін.

В. А. Кан-Калик характеризує комунікативність особистості як явище багатопланове, що поєднує ряд компонентів, серед яких особливе значення мають комунікабельність, соціальна спорідненість, альтруїстичні тенденції. Автор наголошує, що під «комунікабельністю» доцільно розуміти здатність людини відчувати задоволення від процесу спілкування з іншими людьми. Соціальна спорідненість — це бажання бути серед інших. Альтруїстичні тенденції в емоціях особистості пов'язані з бажанням приносити радість людям, з якими спілкуємося, зі співпереживанням радості іншого тощо [5].

Ю. Л. Ханін комунікативність визначає як єдність трьох складників: потреби у спілкуванні, емоційного стану до, під час і після спілкування, комунікативних навичок і вмінь [11]. Потреби у спілкуванні мають різні джерела. Вони можуть спричинятися намаганням: зняти внутрішнє напруження та занепокоєння; дістати схвалення, визнання своєї неповторності та унікальності з боку оточуючих; уточнити своє уявлення про іншу людину, її здібності та якості; активно вплинути на думки, настанови іншої людини, проявити піклування про іншого тощо.

С. У. Гончаренко розглядає комунікативність як одну з педагогічних здібностей, що сприяє підвищенню ефективності професійної діяльності [3].

Аналіз джерел наукової літератури виявив існування двох напрямів у сучасних дослідженнях проблем комунікації. О. Я. Гойхман акцентує увагу на тому, що освіта молоді людини не може бути завершеною

без сформованої комунікативної поведінки [2]. Згідно з іншим підходом (Ю. О. Сорокін, Є. Ф. Тарасов та ін.), комунікативність передбачає наявність у кожного індивіда певних якостей і стратегій поведінки, які сприяють досягненню цілей у спілкуванні з іншими людьми: скласти позитивне враження про себе, продуктивно спілкуватися, орієнтуватися на успіх у своїй діяльності, прагнути до самореалізації у суспільних відносинах [13]. І. Тимченко розглядає комунікативну культуру в єдності її функціональних характеристик як цілісне, динамічне особистісне утворення, що забезпечує адаптацію та самореалізацію особистості в сучасному суспільстві [14].

Таким чином, можна зробити висновок, що комунікативність особистості є не лише її здатністю спілкуватися з іншими людьми, як інколи спрощено тлумачиться це поняття.

Виклад основного матеріалу. З погляду особистісно орієнтованої педагогіки навчання й виховання виступає як творче спілкування вчителя та учня, результатом якого є формування не тільки знань і вмінь, а й системи ставлення учня до себе, до інших, до світу. Звичайно, під час спілкування зміни відбуваються як в особистості школяра, так і в особистості вчителя. Зростає педагогічна майстерність учителя та його соціальна зрілість.

Комунікативна поведінка педагога оцінюється відповідно до того, що і як він говорить. Його мовлення пристосоване для розв'язання різних педагогічних завдань: установити контакт з учнями, досягти взаєморозуміння з ними, вселити в них віру в себе тощо. Тому так важливо обміркувати не тільки зміст спілкування, а й особливості свого мовлення і комунікативної поведінки. Адже мовлення вчителя може по-різному впливати на учнів. На жаль, ще можна спостерігати приклади мовлення безбарвного, монотонного. Воно не викликає в учнів емоційного ставлення до того, про що або про кого говорить учитель, не збуджує їхньої думки. Педагог просто інформує про ті чи ті явища, предмети. Учні залишаються пасивними слухачами, які мусять механічно сприймати й відтворювати цю інформацію. Утім, приклади виразного мовлення, що активізує увагу учнів, їхню відтворювальну і творчу уяву, викликає співроздуми і співпереживання.

В. О. Сухомлинський у книзі «Розмова з молодим директором» так розмірковував над цим аспектом діяльності вчителя: «Є ще один бік педагогічної культури, про який не можна говорити без тривоги, — це мовна культура вчителя. Років двадцять тому, спостерігаючи, як сприймають діти виклад нового матеріалу на уроці в одного вчителя, я звернув увагу на те, що, слухаючи виклад матеріалу, діти дуже втомлюються, з уроку йдуть просто виснажені. Я почав уважніше вслухатися в слова вчителя (він викладав

біологію) і жахнувся. Його мова була настільки хаотична, логічно непослідовна, смисл того, що викладалося, настільки неясний, що дитині, яка вперше сприймала те чи інше поняття, треба було напружувати зусилля, щоб зрозуміти хоч що-небудь. Ось чому втомлювалися діти...» [10, с. 462–463].

Тому так необхідно зважати на умови, за яких професійне мовлення вчителя буде ефективним. Звернімо увагу тільки на деякі з них:

– учитель, який щось розказує дітям, повинен сам уявляти ті предмети, явища, події, про які розповідає. У нього мають бути розвинені творча і відтворювальна уява, здатність до емоційного відгуку, асоціативна та образна пам'ять. Звідси постає вимога до педагога: вчитися бачити, чути, відчувати світ у всій розмаїтості кольорів, звуків, образів;

– учитель має бути зацікавлений тим, про що розповідає. Демонстрація особистісного ставлення надає розповіді щирості, дає можливість знайти потрібну інтонацію, а отже, й запобігти монотонності. Зацікавленість учителя породжує в учнів емоційний та інтелектуальний відгук, сприяє встановленню психологічного контакту між ними;

– учитель мусить добре володіти мовою, її виражальними можливостями, систематично поліпшувати техніку й культуру мовлення. Важливо формувати в себе психологічну установку на виразність мовлення, здійснювати самоконтроль вербального і невербального спілкування, удосконалювати комунікативні якості свого мовлення [6].

Продуктивність педагогічної діяльності залежить від уміння вчителя створити систему діалогу в спілкуванні з учнем. Тому на вчителя покладено обов'язки не тільки учасника діалогу, а й організатора, творця його. Надзавдання при цьому полягає у формуванні уявлення про мотиви й наміри учасників спілкування, особливості сприймання ними комунікативної ситуації.

Організація діалогу передбачає уявлення комунікативної ситуації (де відбувається діалог, хто партнер в діалозі, яка мета діалогу), зорієнтувавшись у якій, учасник діалогу має продумати тему, основну думку, форму і стиль спілкування. Він повинен бути підготовленим до роботи з учнями з точки зору формування діалогової культури та бути зацікавленим у результатах своєї взаємодії з ними. Тобто мати необхідну професійну підготовку та здатність до правильного, невимушеного, поміркованого спілкування у різних сферах, на різних рівнях та у різних ситуаціях, що допоможе йому у встановленні різноманітних контактів.

Діалог здійснюється за умови безпосереднього контакту співрозмовників, кожен з яких почергово то слухає (сприймає), то говорить. Учитель має займати в діалозі позицію співрозмовника, який не просто

визнає право кожного учня як партнера в спілкуванні, але й зацікавлений у тому, щоб він зберіг самостійність у судженнях. Особливої значущості при цьому набувають уміння вчителя реалізовувати суб'єкт-суб'єктні стосунки, забезпечуючи двобічну активність у взаємодії; цілеспрямовано передавати ініціативу співрозмовникові, викликати його спонтанні реакції; забезпечувати єдність співрозмовників, знаходячи спільне поле взаємодії й створюючи почуття «ми»; орієнтуватися на відповіді співрозмовника, продовжувати його думки, а не відкидати їх; застосовувати поради, активізуючи прагнення учня їх одержати, розвивати його смак до слова, жести, міміки, інтонації [12].

Розвиток комунікативних якостей ведеться шляхом формування вмінь: оцінювати співрозмовника, передбачати його наміри; швидко й легко включатись у спілкування; слухати і проникати в зміст того, що деколи неясно виражене в словах; розуміти головне й другорядне у розмові; аргументовано відстоювати свою позицію і спростовувати неприйнятні пропозиції співрозмовника і т. ін. [6].

Завдяки розвитку комунікативних якостей у педагогів підвищується ефективність процесу спілкування.

Форма навчання потребує конкретних способів взаємодії педагога та учнів. За О. О. Леонтьєвим, для реалізації дидактичних завдань важливі такі комунікативні компоненти діяльності, як мотиви, проблемні ситуації тощо [9]. «Педагогічне спілкування» розглядають як цілісну систему соціально-психологічної взаємодії педагога та вихованців, до якої входять обмін інформацією виховні впливи й організація взаємин за допомогою комунікативних засобів [6].

Серед напрямків роботи, які сприятимуть становленню комунікативної культури педагога в процесі оволодіння теорією особистісно орієнтованого спілкування, І. Д. Бех вказує на пізнання структури спілкування, моральних принципів, входження в технологію цього процесу, набуття у результаті цього професійних комунікативних прийомів і навичок, формування власного досвіду комунікативної діяльності [1].

Процес спілкування як двостороння взаємодія потребує від педагога оволодіння технологією діалогічності, він повинен уміти створювати демократичну і гуманну атмосферу педагогічного спілкування. Для цього, як зазначає Л. О. Гранюк, необхідні: вміння забезпечити позитивний емоційний настрій, оволодіння стилем «теплого» спілкування, вміння налагоджувати контакт зі співрозмовником і вселяти впевненість у своїх силах; готовність до внесення (на основі психолого-педагогічного аналізу взаємодії з партнерами) відповідних коректив у свою діяльність; установка вчителя на позитивне

самосприйняття і сприйняття оточуючих людей. У діалозі зникають жорстко закріплені соціальні ролі «вчителя» та «учня» і рушійними силами спілкування мають бути обидві сторони [4].

Стосовно специфіки педагогічного спілкування О. О. Леонтьєв зазначав, що педагогічне спілкування – це професійне спілкування вчителя з учнями на уроці й поза ним у процесі навчання та виховання, яке має певні педагогічні функції і спрямоване (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, а також на оптимізацію навчальної діяльності та стосунків між педагогом і учнем в учнівському колективі. Вивчаючи комунікативні вміння особистості, він виділяє такі компоненти вміння спілкуватися: а) вміння орієнтуватися в умовах спілкування; б) вибір змісту акту спілкування; в) вибір засобів передачі змісту актів спілкування; г) підтримання зворотного зв'язку [9].

Культуру спілкування, високий рівень комунікативних здібностей вчителя Л. В. Кондрашова розглядає як важливий показник готовності вчителя до педагогічної взаємодії з учнями: без певного рівня комунікативних здібностей неможливо говорити про готовність випускника педвузу до творчого вирішення професійних завдань. У визначенні суті готовності до педагогічної діяльності слід виходити зі специфіки педагогічної праці й вимог, поставлених сьогодні до особистості вчителя. Майбутньому педагогу важливо оволодіти теоретичними основами спілкування як важливою складовою діяльності вчителя, набути комунікативних умінь, розвивати комунікативні й організаторські здібності, які забезпечать йому можливість будувати освітній процес на принципах педагогічної співпраці, співтворчості [7].

А. О. Деркач і Н. В. Кузьміна вказують, що спілкування виступає не стільки як обмін інформацією, скільки як процес взаємодії та взаємовпливу. Під час спілкування внаслідок систематичних контактів у ході спільної діяльності її учасники отримують різноманітні знання про себе, своїх друзів, способи найбільш раціонального вирішення поставлених завдань. У спілкуванні проявляються емоційні стани й переживання кожного учасника тощо [8]. За О. О. Леонтьєвим, спілкування хоча і є специфічною формою діяльності, все-таки має діяльну природу. При цьому розділяються процеси, у яких спілкування є спільною діяльністю. Різниця між ними полягає в тому, що в першому випадку задоволення потреб відбувається в тій діяльності, для організації якої необхідне спілкування, в другому – спілкування становить для суб'єкта самостійну цінність [9].

При всій різноманітності підходів науковців до ролі та функції спілкування можна сказати, що всі вони зводяться до винятковості його ролі як у розвитку, так і функціонуванні особистості. Вчені приділяють велику

увагу проблемам спілкування, вказуючи на його особливу роль при вирішенні навчальних і виховних завдань, на вміння педагогів ефективно співпрацювати зі своїми вихованцями.

Комунікативне життя людини розглядається як спілкування з іншими людьми, де і проявляється її комунікативний потенціал. Ідеться про психологічну й соціальну основи комунікативного потенціалу. Стосовно першої, то вона зумовлює намагання кожної людини максимально реалізувати свої психофізіологічні, характерологічні властивості, індивідуальні особливості в процесі спілкування. Водночас психологічна основа потенціалу сама по собі – поза загальною палітрою причинно-наслідкових зв'язків, поза системою суспільних відносин, тобто поза соціальною основою, – не може забезпечити ефективне комунікативне життя людини, оптимальну її участь у регуляції соціального процесу.

Спираючись на концепції спілкування (Б. Г. Ананьєв, Р. А. Арцишевський, О. С. Березюк, В. М. Бехтерев, О. О. Бодальов, А. Б. Добрович, О. О. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, А. В. Петровський, В. А. Семиченко), ми виокремлюємо такі види комунікативних умінь, оволодіння якими сприяє розвиткові особистості, здатної до продуктивного спілкування:

1) міжособистісної комунікації (використання вербальних і невербальних засобів спілкування, передача раціональної інформації тощо);

2) міжособистісної взаємодії (здатність до встановлення зворотного зв'язку, інтерпретації змісту спілкування внаслідок зміни середовища і т. ін.);

3) міжособистісного сприйняття (здатність до сприйняття позиції співрозмовника, слухання його, включення у спілкування без попередньої підготовки і т. п.).

Висновки. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури ми констатуємо, що освітній процес генетично пов'язаний із розвитком міжособистісної комунікації як основним засобом її здійснення; рівень комунікативності співвідноситься з рівнем соціалізованості індивіда, рівнем прояву ним інтелекту. Отже, функція спілкування, в освітньому процесі зокрема, – це об'єднання людей у єдиних діях: не дія, а взаємодія.

У цьому зв'язку вважаємо за необхідне виокремити низку характерних особливостей спілкування як специфічної комунікації в освітньому процесі: воно одночасно реалізує комунікативну, перцептивну й інтерактивну функції, використовуючи при цьому сукупність вербальних, зображувальних, символічних і кінестетичних засобів, та встановлює відношення взаємодії всіх суб'єктів цього процесу, який характеризується подвійною спрямованістю, поліінформативністю, високим ступенем репрезентативності. Однак у процесі навчання найбільш повно проявляється інформативно-комунікативна сторона спілкування, зумовлена предметно-змістовим аспектом навчання, частково – інтерактивна, при різноманітності форм залучення школярів до навчальної діяльності та відсутності рівня соціальної перцепції.

Теорія діалогізації виступає як можливість трансформації комунікативного простору на уроці. На наш погляд, наслідком організації діалогової системи викладання є взаємозбагачення, яке підштовхує школяра до пошуку, творчості, росту самосвідомості. Зрештою, все це дозволяє вести мову про сполученість комунікації й дії, про моводію.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
2. Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Речевая коммуникация. Москва: Инфра, 2007. 272 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
4. Гранюк Л. О. Розвиток діалогічності як важлива детермінанта професіоналізму співробітництва. *Діалог культур і духовний розвиток людини*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (24–25 січня 1995 р.). Київ, 1995. С. 17–19.
5. Кан-Калик В. А., Ковалев Г. А. Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования. *Вопр. психологии*. 1985. № 4. С. 9–16.
6. Кліш П. А., Хом'як А. П. Педагогічне спілкування як професійний феномен. *Пед. пошук*. 2011. № 3. С. 18–21.
7. Кондрашова Л. В. Системный подход к организации научной работы специалистов в условиях высшей школы. *Педагогика высшей и средней школы*: сб. науч. работ / [гл. ред. В. К. Буряк]. Кривой Рог: КДГУ, 2003. Вып. 5. С. 5–11.
8. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования. Москва, 2001. 119 с.
9. Леонтьев А. А. Педагогическое общение. Новое в жизни, науке, технике. *Педагогика и психология*. 1979. № 1. С. 48.
10. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. *Вибр. твори*: в 5 т. Київ: Рад. шк., 1977. Т. 4. С. 393–626.
11. Ханін Ю. Л. К вопросу об оценке коммуникативности личности. Общение как предмет теоретического и прикладного исследования. Ленинград, 1972. С. 172.
12. Хом'як А. Комунікативна компетентність особистості: теоретичний аспект. *Матеріали Першої міжнародної соціально-педагогічної конференції*, м. Луцьк, 26–27 квітня 2006 р. Луцьк, 2006. С. 162–168.
13. Тарасов Е. Ф. Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. Москва: Наука, 1990. 136 с.
14. Тимченко І. І. Формування комунікативної культури сучасної людини. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: наук.-метод. зб. Слов'янськ, 2000. Вип. 9. С. 260–269.